

מידת החכמה בדמות הצדיק שבסרך היחד

מאת

ברוך שרביט

בסרך היחד 4, 2—14 מצויינים מעשים ומידות של הנתונים למרותה של רוח האמת ושל הנתונים למרותה של רוח העוול. ניתן ללמוד מהקטע הנ"ל מהי דמות הצדיק ומהי דמות הרשע, לפי תפיסתה של כת מדבר יהודה.

מידת החכמה מזדקרת מבין כלל המידות של הצדיק, כי בקטע הגדון, המצטיין בתיאור מרוכז ותמציתי, מתיחס הכותב לחכמה כמה פעמים במלים שונות: "להאיר בלבב איש" (4, 2) ¹. "ושכל ובינה וחכמת גבורה" (4, 3). "ורוח דעת בכול מחשבת מעשה" (4, 4). "וההצנע לכת בערמת כול" (4, 6). קשה להניח, שלמלים הללו משמעות שווה והן מלים נרדפות שבאו לשם הדגשת מידת החכמה המצויה בצדיק. נראה, שהמושגים הנ"ל מורים על צורות שונות של פעולת השכל האנושי ². ברור, שניכרת בכתוב אודות חכמת הצדיק בקטע הגדון שבסרך היחד השפעת הנאמר בישיעה י"א, ב. רשומו של פסוק זה ניכר גם בכתוב על מעלתו הרוחנית של נשיא העדה בסרך הברכות (5, 25), אך חשוב לציין, ששם הובא רק המושג דעת, ואילו כאן הובאו מישיעה י"א, ב מושגים רבים יותר בענין החכמה, ואף בעל סרך היחד הוסיף עליהם.

הנאמר לעיל מעורר את השאלה: מדוע בעל סרך היחד הקדיש מקום כה נכבד למידת החכמה בתיאור דמות הצדיק?

הדבר יהיה מובן לאלה הסוברים, שהאיסיים זהים עם בני כת מדבר יהודה ותורתם הושפעה מהפילוסופיה היוונית ³, שהרי החכמה היתה גורם ראשון במעלה

1 השורש אור בא בהקשר לחכמה גם בסרך היחד 2, 3. ר' גם סרך הברכות 4, 27; הודיות 4, 5; צוואת לוי ד', ג; י"ח, ג; צוואת בנימין י"א, ב.

2 לדעת ליכט, המושגים שכל ובינה בכתבי הכת מורים על הכושר השכלי ואילו המושג דעת מתייחס בעיקר לתורת הכת. (ר' מגילת הסרכים, מוסד ביאליק תשכ"ה עמ' 42). בפרקי אבות ג', יז, יש הבחנה בין דעת ובינה ור' שם פירושו של ר"ע מברטנורה. מפרשים ראשונים ואחרונים מבחינים במשמעות המושגים: חכמה, תבונה ודעת — הנאמרים לגבי בצלאל בן אורי בן חור (שמות ל"א, ג), ר' גם פירושו של רד"ק לישיעה י"א, ב. ור' ערך החכמה, אנציקלופדיה מקראית עמ' 128.

3 בער סובר, שכת האיסיים, הם החסידים החכמים, נוצרה מהפגישה של המסורת הנבואית עם התרבות היוונית (ר' ספרו ישראל בעמים, מוסד ביאליק עמ' 37—56). ביקרמן רואה אף הוא השפעה הלניסטית על האיסיים (ר' From Ezra to the last of the Maccabees — The Jewish Sect of E. Bickerman. Schocken books, N.Y. 1968 pp. 181—182 גם Qumran and the Essenes — A. Dupont-Sommer The Macmillan Company, N.Y. 1956. p. 132).

מידת החכמה בדמות הצדיק שבסרך היחד [2]

לפי תפיסת היוונים, והדגשת החכמה בקטע הנדון, שבסרך היחד, ובמקומות אחרים בכתבי הכת 4, היא תוצאה של השפעה יוונית.

הסבר זה להדגשת מידת החכמה בדמות הצדיק בסרך היחד ובמקומות אחרים בכתבי הכת אינו נראה מכמה טעמים: יוסף בן מתתיהו, המתאר בצורה מפרטת את אורח חייהם של האיסיים ומספר את עיקרי תורתם, אינו אומר, שהחכמה היתה גורם חשוב לפי תפיסתם, ואם, אמנם, היתה הערכת החכמה של האיסיים דומה לשל היוונים לא יתכן שהוא לא היה מציין את זאת, שהרי יוסף בן מתתיהו תיאר את הכיתות היהודיות בגוון הלניסטי.

ועוד, פילון האלכסנדרוני בדברו על האיסיים אומר, כי האיסיים "מניחים המה את תורת ההגיון לאנשים הלהוטים אחרי הפטפוט, משום שאין בה צורך להשגת השלמות, לעומת זאת לומדים הם בשקידה רבה את תורת המוסר" ומוסיף פילון ואומר, כי תורתם דורשת מהם "מעשים נעלים תחת תרגילים (עיוניים)"⁵. קשה להניח, שכת מדבר יהודה אשר היתה בעלת רגש דתי עמוק ובעלת תורה ששרשיה נעוצים עמוק בתורת ישראל, ואשר התנגדה להשפעת תרבות יוון על היהדות (לדעת חוקרים רבים כת מדבר יהודה קשורה ב"חסידים" שהיו בראשית תקופת החשמונאים) תסגל לעצמה את ערך החכמה, כפי שהפילוסופיה היוונית ראתה אותו, כאשר זה עומד בניגוד מוחלט לתפיסה היהודית⁶.

ערכו של המוסר, לפי הפילוסופיה היוונית, הוא בהיותו אמצעי המאפשר פיתוח הכוחות השכליים של היחיד⁷. ואילו כת מדבר יהודה ראתה את חשיבות החכמה בהיותה אמצעי לעשיית הטוב: "ואני עבדך חנוני ברוח דעה (לבחור באמת (וצדק) ולתעב כול דרך עולה". (הודיות, ליכט, 14, 25—26). ובהיותה אמצעי המסייע לאדם לשבח את האל: "(לה) לליה לפי שכלם וכפי דעתם" (הודיות, ליכט, קטע 10, 4). וגם בהיותה אמצעי לתפיסת רזי אל: "אשר נתנה ל(עבדכה) שכל דעה להבין בנפלאותיך". (הודיות, ליכט, 11, 28).

הכת העריכה את הכוחות השכליים ואת המעשים המוסריים-דתיים, שהרי שני גורמים אלו הוו את הקריטריון לקבלת המועמד לכת ולקביעת דרגתו של כל חבר בכת מדי שנה בשנה⁸, אולם לא נרמזו בכתבי כת מדבר יהודה שהיא העדיפה את החכמה על המעשים המוסריים-דתיים, ואלו הפילוסופיה היוונית ראתה את המידות השכליות חשובות יותר מהמידות המעשיות⁹.

יוצא, איפוא, שאין לחשוב שהדגשת החכמה בסרך היחד 4, 14—2 ובמקומות אחרים בכתבי הכת היא תוצאה של השפעה יוונית. המושג "דעת" מופיע בקטע הנדון בסרך היחד ובמקומות נוספים בכתבי כת

4 ר' למשל סרך היחד 2, 4—2; 5, 21; 11, 1; הודיות 7, 26; 11, 28; ברית דמשק 6, 7—2.

5 ר' על חרות הצדיק, פילון האלכסנדרוני, יב—יג (בתרגום שטיין).

6 ר' הפילוסופיה העברית העתיקה, י' אפרת, הוצ' דביר, עמ' 87—94; 137—148.

7 ר' שם עמ' 140.

8 ר' סרך היחד 6, 14; 5, 23—24.

9 ר' הפילוסופיה העברית העתיקה, י' אפרת, עמ' 160.

[3]

ברוך שרביט

מדבר יהודה¹⁰. יש חושבים, שמושג זה קשור בגנוסטיקה וניכרת השפעת תורה זו בכתבי הכת¹¹. סברה זו כבר דחו כמה חוקרים¹², ונראית דעתם.

בבואנו לברר את הרקע ואת המגמה של הדגשת החכמה בתיאור דמות הצדיק בסרך היחד ובמקומות אחרים בכתבי הכת עלינו לזכור שבספרים החיצוניים מצוינת החכמה כאחת המידות של הצדיק: בספר חנוך א' א' ב (כהנא) נאמר: "ויאמר חנוך איש צדיק אשר עיניו נפקחו בידי השם ויחו מחוזה קדש בשמים אשר הראוני המלאכים ומהם שמעתי הכל ומהם בינותי את אשר ראיתי ולא לדור הזה כי אם לדור) רחוק אשר יבוא". ובספר יובלים ד', יז נאמר לגבי חנוך: "הוא הראשון מבני האדם אשר נולדו בארץ אשר למד ספר ומדע וחכמה וגו'". על הצדיק, שהוא בגדר בחיר אל, נאמר בספר חנוך א' נ"א ב—ג: "הבחיר ישב בימים ההם על כסאי ופיו יפיק כל מסתרי חכמה ועצה כי אדון הרוחות נתן לו (אלה) ויפארהו"¹³. ראוי לציין, שבספר חנוך א' מ"ט ב—ג, נאמר על בחיר השם כי "בו תשכון רוח החכמה והרוח אשר נתן בינה ורוח דעת וגבורה ורוח הנאספים בצדק". ניכרת כאן הקבלה לנאמר אודות הצדיק בקטע הנדון בסרך היחד. דמיון מכמה בחינות לנאמר על הצדיק בסרך היחד אפשר למצוא גם בנאמר על הכהן הנבחר בצוואת לוי ח' ב.

העיון הנ"ל בספרים החיצוניים מראה שמידת החכמה נחשבה למידה חשובה של הצדיק. מידה זו מיוחסת לנבחרים אל: לחנוך הצדיק, לכהן הנבחר, הנזכר בצוואת לוי, ליוסף הצדיק, לפי חכמת שלמה י', יג, וליראי השם, לפי בן סירא ל"ב, טז.

בהקשר לכך יש להזכיר, כי חברי הסנהדרין היו צריכים, לפי דברי הגמרא, להיות מחוננים בחכמה ובמידות מוסריות: "שולחים בכל עיירות שבארץ ישראל וכל מי שהיו מוצאים אותו חכם, עניו, שפוי, עין טובה, נפש שפלה, רוח נמוכה, לב טוב, יצר טוב, חלק טוב — היו מושיבים אותו בבית הדין שבהר הבית"¹⁴. אפשר להסיק מהנאמר לעיל, שבתקופת בית שני יחסו חשיבות רבה למידת החכמה. יתכן, שבאמרת ר' חנינא בן דוסא: "כל שמעשיו מרובין מחכמתו, חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת"¹⁵. — נשמעת ביקורת כלפי הגוטים להחשיב יתר על המידה את החכמה, שכן, חנינא בן דוסא וחוני המעגל מיצגים את "אנשי המעשה", שהצטיינו במעשיהם ולא בחכמתם ובלמודיהם¹⁶.

10 ר' למשל סרך היחד 1, 12; 3, 1; 4, 4; 9, 18; 10, 24—25; הודיות 11, 28.

11 Le Monde Juif vers le temps de Jesus — Charles Guignebert. Paris. 1969. Editions Albin Michel p. 276.

12 ר' וברי פלוסר באנציקלופדיה עברית ערך גנוסטיקה.
The Judaen Scrolls — G. R. Ddver. Basil Blackwell, Oxford 1965. pp. 562-565
Les Manuscrits de la mer Morte — M. Burrows (Traduit par Glotz). Laffont 1965 pp. 289—298.

13 ר' גם ספר חנוך א' ה', ה. ובבן סירא כ"ו, יא נאמר: "דברי צדיק תמיד חכמה".

14 ר' ירושלמי סנהדרין א' ד; בבלי סנהדרין פ"ה, ב.

15 ר' אבות ג', ט.

16 ר' חסידים ואנשי מעשה והנביאים הראשונים — גד בן-עמי צרפתי, תרביץ, טבת תשי"ז.

יחוס החכמה לצדיק ע"י הספרים החיצוניים שהזכרנו, שאליהם היתה לכת מדבר יהודה זיקה, יכול להסביר את הופעת מידות החכמה בדמות הצדיק שבסרך היחד. גורם נוסף העשוי להסביר זאת הוא העובדה, שבמקומות שונים במקרא מיוחסת החכמה לצדיק, וקשורה היא בעשיית הטוב¹⁷, והמקרא הרי היה יסוד לכתבי הכת ולספרים החיצוניים שהזכרנו.

עלית ערך לימוד התורה בתקופת בית שני ועלית השפעתם של חכמי התורה¹⁸, היו, כנראה, הגורמים העיקריים ליחוס החכמה לצדיק ע"י הספרים החיצוניים וע"י כתבי כת מדבר יהודה. בהיות לימוד תורה ערך נכבד ביותר בתקופה זו, לא יתכן היה לתאר צדיק שאינו הוגה בתורה ומקיים את מצוותיה, ויחסו לו חכמה כי היא קשורה בתורה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במקומות שונים במקרא ובספרים החיצוניים¹⁹, משום שלימוד תורה וקיום מצוותיה מותנים בהבנתה. כת מדבר יהודה ראתה גם היא את לימוד תורה ואת שמירת המצוות כערכים חשובים והכרחיים²⁰, ומשום כך גם היא יחסה לצדיק חכמה.

בעל מגילת ההודיות, שאפשר לראותו כהתגלמות דמות הצדיק שבסרך היחד²¹ מודה לאל על שהעניק לו חכמה: "א(ודכה אדוני) כי השכלתני באמתכה וברזי פל(אכה) הודעתיני". (7, 26—27). "ברוך אתה אדוני אשר) נתתה לעבדכה) שכל דעה להבין בנפלאותיכה" (11, 27—28). "אודכה) אדוני הנותן בלב עבדך בינה ולהשכיל בכל רזיכה ולהתבונן בפלאיך)" (14, 8—9).

המובאות הללו מדגישות שתודות לחכמה שהאל העניק לבעל ההודיות הוא זכה להשיג את רזי אל.

השגת רזי אל נחשבה ע"י כת מדבר יהודה לאחת מסגולותיה, המציינת את עליונותה על מתנגדיה²². האדם, לפי דעת הכת, הוא יצור שפל, ואין הוא מסוגל להשיג את רזי האל²³. בני הכת זכו להשיגם בזכות החכמה שהאל העניק להם. חשוב לציין, שבקטע המתאר את הצדיק בסרך היחד נאמר, שהצדיק "חבא לאמת רזי דעת" (4, 6). משמע, שהצדיק זכה לרזי אל. הואיל והשגתם מותנית בחכמה, הוזכרה החכמה לגבי הצדיק גם מסיבה זו, שהרי כל אימת שנוכרת השגת רזי אל בכתבי הכת מצויינת על ידה החכמה²⁴.

הטעמת החכמה בכתבי כת מדבר יהודה בכלל ובקטע בסרך היחד בפרט, המתאר את הצדיק, שהוא בבחינת הטיפוס האידיאלי של איש הכת, מובנית לנוכח

17 ר' למשל: משלי ב', ז; י', לא; י"ד, טז; תהלים ל"ז, ל. ישעיה י"א, ב.

18 ר' תולדות עם ישראל בימי קדם — מלמט, שטרן, ספראי, בעריכת בן ששון, דביר, עמ' 225—226. ר' גם הסטוריה חברתית ודתית של עם ישראל — בארון, מסדה, תשס"ו עמ' 116—117.

19 ר' נחמיה ח', ג, ז—ח. ירמיה ח', ת. תהלים קי"ט, לד. דברים ד', ו. בצוואת נפתלי ח', ז—ט, נאמר: "כי גם מצוות התורה שני פנים להן ובחכונה תמלאנה". ר' גם חנוך א', צח, ג; בן סירא י"ט, כ.

20 ר' סרך היחד 6, 8—6, 1, 8.

21 ר' בעניין זה דברי ליכט במגילת ההודיות, מוסד ביאליק עמ' 38—39.

22 ר' הודיות 13, 11; 4, 28.

23 ר' שם 7, 33—32; 15, 21.

24 ר' למשל הודיות 1, 21; 7, 26—27; 11, 4, 28. סרך היחד 11, 3—4.

[5]

ברוך שרביט

הפולמוס החרifi שהיה לכת עם מתנגדיה²⁵, אותם היא מכנה ככינויים שונים: "דורשי חלקות"²⁶, "אנשי מרמה"²⁷, "דורשי רמיה"²⁸, "מליצי כזב"²⁹, "עם לא בינות"³⁰. כינויים אלה קשורים בטענה העיקרית, שטענו אנשי הכת כלפי מתנגדיהם, שלכת הפרוש הנכון לתורת משה, שהשיגו בזכות החכמה, שהאל העניק להם. בעל ההודיות בדברי הפולמוס החרifi שלו עם מתנגדיו אומר: "אודכה אדוני כי האירותה פני לבריתכה" (הודיות 4, 5). הנאמר לעיל מסביר משום מה יש והמושג חכמה בכתבי הכת בא במקום המושג תורה³¹.

הענקת החכמה על ידי האל נתפסה ע"י כת מדבר יהודה כחסד שהאל גומל לנבחריו, והיא אחד האותות לבחירת האדם ע"י האל³².

הצדיק המתואר בסרך היחד (4, 2—6) הוא, למעשה, הדמות האידיאלית של חבר כת מדבר יהודה, והוא בבחינת הנבחר שבנבחרים, לפיכך לו הוענקה החכמה המשלמת. המושגים הרבים בעניין החכמה בתיאור הצדיק באים, כנראה, לבטא את זאת.

בעל סרך היחד מבליט בתיאור דמות הצדיק את מידת החכמה מהטעמים, שהזכרנו לעיל, אבל אין הוא רואה אותה כמידה נעלה על יתר המידות, שהצטיין בהן הצדיק, שכן, הוא טורח לפרט מידות מוסריות רבות על יד מידת החכמה, משום שהוא מיחס להן חשיבות ואף הוא חוזר פעמים במלים שונות בקטע המציתי זה על מידת הצניעות. מבחינה זו שוה גישתו של קטע זה שבסרך היחד לגישה שבכתבי כת מדבר יהודה האחרים, המדגישה את מידת החכמה, אך אינה נותנת לה מעמד בכורה.

25 ר' הודיות 4, 5—5, 4.

26 ר' שם 2, 15, 32.

27 ר' שם 4, 20.

28 ר' שם 2, 34.

29 ר' שם 4, 10.

30 ר' שם 2, 19.

31 "למוד את השכל הנמצא לפי העתים וגו'" (סרך היחד 9, 14). ור' דברי ליכט הודיות,

עמ' 42—43.

32 ר' למשל הודיות 14, 13, 23—27.